

Kommunenes forvaltning av alkoholoven 2012

SIRUS – Statens institutt for rusmiddelforskning

Innhold

1. INNLEDNING	3
1.1 Datagrunnlag	3
1.2 Kategorisering av alkoholholdig drikk	4
2. KOMMUNALE SALGSBEVILLINGER	5
2.1 Ulike typer salgssteder	7
2.2 Vinmonopol	8
3. KOMMUNALE SKJENKEBEVILLINGER	9
3.1 Antall skjenkebevillinger	9
3.2 Ulike typer av skjenkebevillinger	11
4. REGULATORISKE FORHOLD	12
4.1 Kommuner uten salgs- og skjenkebevillinger	12
4.2 Tak på antall salgs- og skjenkebevillinger	13
4.3 Salgs- og skjenketider	14
4.4 Vilkår knyttet til salgs- og skjenkebevillinger	16
4.5 Avslag på søknader om salgs- og skjenkebevilling	17
5. KONTROLL	18
5.1 Gjennomføring av kontrollen	18
5.2 Antall kontroller	19
5.3 Avdekkede overtredelser	20
5.4 Inndragninger	21
6. KOMMUNALE HANDLINGSPLANER	22
7. OPPSUMMERING	23

1. Innledning

Kommunene har en sentral rolle i norsk alkoholpolitikk. Alkohol er en regulert vare en må ha bevilling for å omsette, og det er kommunene som i all hovedsak er ansvarlige for å forvalte slike bevillinger. Den overordnede hensikten med dette systemet er å begrense den fysiske tilgangen til alkohol, noe som i lang tid har vært viktig del av den norske alkoholpolitikken.

Alkoholloven setter rammene for bevillingssystemet, men det kommunale handlingsrommet er stort. Den enkelte kommune kan bl.a. sette begrensninger på hvor mange bevillinger kommunen vil ha, hvilke vilkår som må oppfylles for å få bevilling, hvilke typer steder som kan få bevilling. Kommunen har også vide muligheter til å regulere salgs- og skjenketider. Hensikten med det kommunale selvstyre på dette området er at alkoholpolitikken skal tilpasses lokale forhold. Samtidig pålegger loven kommunene en del plikter. Kommunen skal bl.a. føre kontroll med at bevillingene drives i henhold til lov og forskrift og de skal lage en alkoholpolitisk plan hvor kommunens egne mål og virkemidler er nedfelt, med den hensikt at de skal føre en helhetlig lokal alkoholpolitikk. Denne rapporten handler om hvordan kommunene forvalter disse oppgavene.

Undersøkelsen som rapporten bygger på har fått navnet "Kommunenes forvaltning av alkoholloven", og har vært gjennomført hvert år siden 1989. Resultatene er presentert i de årlige statistikkpublikasjonene, "Kommunenes rusmiddelarbeid", i 1996 og 1997, og i "Kommunenes forvaltning av alkoholloven" i 1998, 1999 og 2000. Fra 2001 er data presentert som nettrapport på SIRUS sin hjemmeside.

De fleste tabellene er gjengitt i selve rapporten, mens enkelte kun finnes et eget tabellvedlegg. I dette vedlegget er også noen av tabellene fra rapporten gjengitt med opplysninger for flere år. Både tabellvedlegget og et eget dokument med noen oversikter på kommunenivå, er lagt ut på nettet¹

1.1 Datagrunnlag

Opplysningene er samlet ved hjelp av spørreskjema hvor kommunene blir bedt om å angi situasjonen ved utgangen av foregående år. Denne rapporten viser dermed hvordan kommunene forvaltet alkoholloven i 2011.

De fleste spørsmålene har vært gjentatt siden 1989, noe som gir mulighet til å sammenligne resultatene over tid. Samtidig har enkelte nye spørsmål kommet til. Særlig ble en del spørsmål lagt til etter lovendringene i 1997. I årets skjema ble det lagt til et ekstra spørsmål om antall inndragninger av bevilling.

Svarprosenten har hvert år ligget på mellom 90 og 99 prosent. I år var det 22 av 430 kommuner som ikke svarte, noe som gir en svarprosent på 95. For kommuner som ikke har svart, har vi valgt å bruke noen av opplysningene som ble oppgitt sist de svarte². For de fleste vil det denne gangen være data fra 2010, men for noen er det brukt data fra tidligere år. Stort sett dreier det seg om mindre kommuner hvor det ikke er grunn til å tro at det har skjedd store endringer fra et år til et annet. Bakgrunnen for at vi gjør det på denne måten er at vi slik kan videreføre noen av tidsseriene, men det innebærer samtidig at det er en viss upålitelighet i de presenterte data.

¹ www.sirus.no

² I årets rapport gjelder dette bare opplysningene om antall salgs- og skjenkebevillinger.

I tillegg må det bemerkes at vi vet lite om hvilken rolle respondenten i kommunen har med hensyn til forvaltningen av alkoholloven, og hvor mye tid og energi som brukes på å frambringe mest mulig korrekte svar. En følge av det er at det på generelt grunnlag er knyttet noe usikkerhet til opplysningene vi mottar, og at endringer fra et år til et annet derfor må leses med denne usikkerheten i tankene.

1.2 Kategorisering av alkoholholdig drikk

I 2005 ble det gjort en rekke endringer i alkoholloven som blant annet innebar en ny inndeling av alkoholholdig drikk. Inntil da ble de gruppert etter hvorvidt de ble betegnet som øl, vin eller brennevin. Fra 2005 er drikkevarene inndelt i tre grupper etter alkoholstyrke:

Fra og med 2005	2004 og tidligere
Gruppe 1 (all drikk over 2.5 til og med 4.7 volumprosent alkohol)	Øl
Gruppe 2 (all drikk over 4.7 til og med 22 volumprosent alkohol)	Sterkt øl, vin, brennevin under 22 volumprosent
Gruppe 3 (all drikk mellom 22 og 60 volumprosent alkohol)	Brennevin

De kommunale **salgs**bevillingene gir bare anledning til å selge alkoholholdig drikk gruppe 1, da det bare er Vinmonopolet som kan selge drikkevarer i gruppe 2 og 3. Det er imidlertid den enkelte kommune som behandler søknader fra Vinmonopolet om etablering av utsalgssted, og initiativet til å opprette vinmonopolutsalg kan også komme fra kommunen. De kommunale **skjenke**bevillingene gis med anledning til å skjenke alkoholholdig drikk gruppe 1, gruppe 1 og 2 eller all alkoholholdig drikk.

I denne rapporten brukes i hovedsak de overnevnte kategoriene når det henvises til ulike typer av alkoholholdig drikk.

2. Kommunale salgsbevillinger

Alkoholloven § 1-4 definerer salg som "overdragelse av alkoholholdig drikk til forbrukere for drikking utenfor salgsstedet". Den enkelte kommune bestemmer hvem som skal få bevilling til å selge, og kan også bestemme hvordan salget skal foregå, for eksempel i dagligvarebutikk eller ølmonopol. Som nevnt er det også kommunen som behandler søknader fra Vinmonopolet. Slik spiller kommunen også en sentral rolle med hensyn til å regulere tilgjengeligheten av alkoholholdig drikk gruppe 2 og 3. I følge alkoholloven § 3-1 er det imidlertid ikke tillatt å åpne for vinmonopolutsalg uten at det også gis bevilling for salg av alkoholholdig drikk gruppe 1.

Tabell 1 viser utviklingen av antall salgssteder for alkohol i Norge fra 1980 (se tabellvedlegg for årlig utvikling 1980-2011). Kategorien "vin" viser til en ordning hvor kommuner etablerte vinmonopolutsalg som bare hadde lov til å selge vin. Den ordningen opphørte i praksis i 1986. Kategorien "all slags øl" innbefatter sterkøl (over 4,7 prosent alkohol), som fra 1993 bare ble tillatt å selge på Vinmonopolet.

Tabell 1

Antall salgssteder for alkohol fordelt på bevillingskombinasjon, 1980 -2011

År	Vinmonopolutsalg	Vin	Alt slags øl	Alkoholholdig drikk gruppe 1	Totalt
1980	87	5	1 768	2 869	4 729
1985	92	1	1 877	3 128	5 098
1990	106	0	1 722	3 239	5 067
1995	112	0	.	4 524	4 636
2000	140	0	.	4 413	4 554
2001	156	0	.	4 430	4 586
2002	176	0	.	4 325	4 501
2003	188	0	.	4 299	4 487
2004	195	0	.	4 361	4 556
2005	198	0	.	4 314	4 512
2006	211	0	.	4 281	4 492
2007	222	0	.	4 230	4 452
2008	239	0	.	4 176	4 415
2009	248	0	.	4 188	4 436
2010	259	0	.	4 176	4 435
2011	267	0	-	4 121	4 388

Note: Salgssteder for kun lettøl er ikke tatt med.

Fra 1. mars 1993 ble sterkøl bare tillatt solgt fra AS Vinmonopolet.

Kilder: Statistisk sentralbyrå, AS Vinmonopolet og Statens institutt for rusmiddelforskning

Det totale antall salgssteder for alkohol økte i perioden 1980-1990, men har etter det sunket gradvis. Det har blitt flere vinmonopolutsalg, men antallet salgssteder for alkoholholdig drikk gruppe 1 har gått ned slik at det totale antall er redusert med rundt 15 prosent de siste 20 årene. Reduksjonen kan imidlertid ikke tilskrives en mer restriktiv praksis i det kommunale bevillingssystemet, men skyldes i all hovedsak en nedgang i antall dagligvarebutikker.

Tabell 2

Salgssteder for alkoholholdig drikk gruppe 1, fordelt på fylke 2002-2011

Fylke	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Østfold	220	205	205	190	193	201	192	187	186	182
Akershus	285	283	277	280	298	284	294	294	288	287
Oslo	402	402	396	367	357	361	346	360	394	380
Hedmark	214	203	207	204	201	199	189	189	183	187
Oppland	237	229	244	238	231	230	225	248	213	208
Buskerud	213	216	209	211	206	203	200	197	197	196
Vestfold	145	148	151	150	145	149	147	148	148	148
Telemark	181	181	180	168	175	179	163	159	160	155
Aust-Agder	128	124	125	132	123	120	118	116	120	120
Vest-Agder	163	165	162	165	165	153	156	159	160	161
Rogaland	308	316	306	302	315	318	314	312	317	316
Hordaland	407	404	423	423	413	416	406	404	403	397
Sogn og Fjordane	170	160	177	175	171	168	171	171	163	163
Møre og Romsdal	265	276	297	311	300	286	295	286	293	287
Sør-Trøndelag	253	249	245	261	252	244	239	243	240	232
Nord-Trøndelag	147	148	148	153	150	146	137	138	137	133
Nordland	304	292	306	297	295	286	291	297	293	291
Troms	179	186	187	180	179	178	181	173	177	176
Finmark	115	112	116	107	112	109	112	107	104	102
Totalt	4 336	4 299	4 361	4 314	4 281	4 230	4 176	4188	4176	4121

Tabell 2 viser at det de siste 10 årene totalt sett har vært en nedgang i antall salgssteder for øl og rusbrus. Samtidig er det variasjon mellom fylkene. De fleste har hatt nedgang, noen har vært stabile, mens et fåtall har hatt økning.

2.1 Ulike typer salgssteder

Alle kommuner har i dag salg av alkoholholdig drikk gruppe 1, og i de fleste selges dette i dagligvarebutikk. Kommunene kan imidlertid beslutte at alkohol skal selges gjennom såkalte "ølmonopol" i privat eller kommunal regi, eller de kan gi bevilling til andre spesialordninger, eksempelvis at et bryggeri kan drive eget utsalg.

Tabell 3

Salgssteder for alkoholholdig drikk gruppe 1, fordelt på type salgssted og fylke, 2011

Fylke	Dagligvare-butikker	Privat drevet ølmonopol	Privat ølutsalg	Andre typer salgssted	Totalt
Østfold	177	0	2	2	181
Akershus	275	0	2	9	286
Oslo	373	0	3	4	380
Hedmark	184	0	2	1	187
Oppland	201	0	1	6	208
Buskerud	191	0	2	3	196
Vestfold	143	0	1	4	148
Telemark	151	0	1	3	155
Aust-Agder	118	0	1	1	120
Vest-Agder	160	0	1	0	161
Rogaland	311	0	5	0	316
Hordaland	394	0	2	1	397
Sogn og Fjordane	158	1	4	0	163
Møre og Romsdal	285	0	1	2	288
Sør-Trøndelag	231	0	1	0	232
Nord-Trøndelag	130	0	2	3	135
Nordland	277	6	3	4	290
Troms	175	0	0	1	176
Finnmark	99	0	0	3	102
Total	4033	7	34	47	4121

Som tabell 3 viser, går de aller fleste salgsbevillinger, over 98 prosent, til dagligvarebutikker. Ordningen med ølmonopol, enten kommunalt eller privat drevet, finnes i stadig færre kommuner. At det er monopolutsalg på øl innebærer at det er egne utsalg, og at øl ikke finnes i dagligvarebutikkene, men kommunen kan ha flere slike utsalg. I 2009 ble det siste kommunalt drevne ølmonopolet, som var i Hareid i Møre og Romsdal, avviklet. Førde i Sogn og Fjordane oppga at de i 2011 hadde ett privat drevet ølmonopol, mens Fauske og Vefsn i Nordland hadde tre hver. Ordningen er imidlertid under avvikling i alle de tre kommunene, så 2011 er nok det siste året med ølmonopol.

"Private ølutsalg" viser i de fleste tilfeller til salgssteder som drives av bryggerier. I 2011 oppga 29 kommuner at de til sammen hadde 34 slike bevillinger. Det er usikkert hvilke ordninger "andre typer salgssteder" viser til. Noen av de aktuelle kommunene oppgir at det dreier seg om salgssteder knyttet til hytte/campingutleie.

Myndighet til å utstede salgsbevilling er i utgangspunktet lagt til kommunestyret, men alkoholloven gir åpning for å delegere til et annet politisk organ, til administrasjon eller til en interkommunal sammenslutning. Over 90 prosent av kommunene rapporterte at det var kommunestyret, formannskapet eller et annet politisk organ som tildelte salgsbevillinger i 2011. Blant de resterende var det vanlig at forvaltningen, gjennom rådmannen, hadde denne myndigheten.

2.2 Vinmonopol

Alkoholholdig drikk med mer enn 4.7 prosent alkohol kan bare selges av Vinmonopolet, men bevilling gis av kommunene. Tidligere fastsatte det ansvarlige departementet hvor mange vinmonopolutsalg det skulle være på landsbasis, men denne ordningen opphørte i 2005. Fra da av har Vinmonopolet selv avgjort om det skal søkes bevilling i en bestemt kommune.

Tabell 4

Vinmonopolutsalg fordelt på fylke 2000 - 2011

Fylke	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Østfold	6	6	7	7	7	7	9	10	10	10	10	10
Akershus	14	16	18	18	19	19	19	19	21	21	22	22
Oslo	19	20	20	21	21	22	23	24	24	25	26	27
Hedmark	6	6	7	8	9	9	9	10	10	11	12	13
Oppland	5	7	7	8	8	9	10	11	13	14	16	17
Buskerud	6	7	8	8	9	9	9	9	11	12	13	15
Vestfold	6	6	6	6	6	6	6	6	8	8	9	10
Telemark	6	6	8	8	8	8	9	10	11	11	11	11
Aust-Agder	3	4	5	6	6	6	6	6	6	6	6	7
Vest-Agder	4	4	5	5	5	5	6	7	8	9	9	9
Rogaland	8	9	10	11	11	11	11	11	11	13	15	16
Hordaland	11	15	17	18	18	19	19	19	19	20	20	20
Sogn og Fjordane	4	5	7	7	7	7	8	9	10	10	10	10
Møre og Romsdal	7	8	9	10	10	10	13	14	16	17	17	17
Sør-Trøndelag	8	9	10	12	13	13	15	16	16	16	17	17
Nord-Trøndelag	5	5	5	6	7	7	7	7	8	8	9	9
Nordland	9	10	12	13	14	14	15	16	17	17	17	17
Troms	7	7	8	9	9	9	9	10	11	11	11	11
Finnmark	6	6	7	7	8	8	8	8	9	9	9	9
Totalt (total)	140	156	176	188	195	198	211	222	239	248	259	267

Som vi ser har antallet vinmonopolutsalg økt i samtlige fylker det siste tiåret. Siden tusenårsskiftet har økningen vært i gjennomsnitt 10,6 utsalg i året. Det er fortsatt 220 kommuner uten polutsalg, men likevel bor 87 prosent av befolkningen i en kommune med utsalg³. Det første selvbetjente butikken åpnet i 1999, og i løpet av første halvdel av 2011 ble de siste utsalgene med disk bygget om til selvbetjente butikker.

³ Årsberetning for 2011, www.vinmonopolet.no

3. Kommunale skjenkebevillinger

De langt fleste skjenkebevillinger gis av kommunene, men enkelte er også statlige, jf alkoholoven § 1-7: "Bevilling for salg og skjenking gis av kommunene med mindre det gis statlig bevilling". Statlige bevillinger omfatter bl.a. skjenking på innenlands fly, tog og skip⁴ og i Forsvarets befalsmesser. Disse omtales ikke i denne rapporten.

3.1 Antall skjenkebevillinger

Med skjenking menes salg for drikking på stedet (alkoholoven § 1-4, annet ledd). En skjenkebevilling angir hvilken alkoholholdig drikk som kan serveres. Den kan gjelde alkoholholdig drikk gruppe 1, alkoholholdig drikk gruppe 1 og 2 eller all alkoholholdig drikk (gruppe 1, 2 og 3). Det kan ikke gis bevilling for gruppe 3 uten at det også gis for gruppe 1 og 2.

I spørsmålet om antall skjenkebevillinger presiseres det at antallet ikke skal innbefatte bevillinger gitt til deltakere i sluttet selskap (alkoholoven § 4-2, annet ledd), statlige bevillinger (alkoholoven § 5-2 og § 5-3), ambulerende bevillinger (alkoholoven § 4-5) eller bevillinger gitt for en bestemt del av året eller for en bestemt anledning (alkoholoven § 1-6, tredje ledd). Tabell 5 viser utviklingen i perioden 1980-2011 (se tabellvedlegg for årlig utvikling gjennom hele perioden).

Tabell 5

Skjenkesteder/skjenkebevillinger* fordelt på bevillingskombinasjon 1980-2011

År	Gruppe 1 høyst 4,7 vol%	Gruppe 2 høyst 22 vol%	Gruppe 3 høyst 60 vol%	Totalt
1980	600	1 247	592	2 439
1985	524	1 732	863	3 119
1990	377	2 467	1 730	4 574
1995	207	2 589	2 512	5 308
2000	104	1 939	4 312	6 355
2001	86	1 808	4 653	6 547
2002	98	1 771	4 889	6 758
2003	59	1 741	5 198	6 998
2004	48	1 349	5 695	7 092
2005	47	1 409	5 668	7 124
2006	94	1 259	5 910	7 263
2007	74	1 223	6 035	7 332
2008	72	1 259	5 899	7 230
2009	61	1 202	6 061	7 324
2010	42	1 171	6 163	7 376
2011	64	1 118	6 209	7 391

* Fra 2008 ble kommunene bedt om å oppgi antall skjenkebevillinger, mens de tidligere ble spurt om skjenkesteder.

Det gjør at tallene for 2008 og senere ikke er direkte sammenlignbare med tidligere år.

Note: Skjenkesteder for kun lettøl, korttids- og ambulerende bevillinger er ikke tatt med.

Statistikken omfatter også skjenkesteder på turist- og høyfjellshoteller, som inntil 1997 hadde statlig bevilling

Kilder: Statistisk sentralbyrå og Statens institutt for rusmiddelforskning

⁴ Det dreier seg om skip som er kollektive transportmidler og cruiseskip på turer med flere dagers varighet, jf alkoholoven § 5-2.

Tabellen viser noe svingning (rundt 1 prosent) de siste fem årene, men det er så minimalt at det ikke er grunnlag for å si om det dreier seg om reelle variasjoner eller om det er unøyaktigheter i datagrunnlaget. Den relative stabiliteten de siste årene kan likevel stå i kontrast til den vedvarende økningen i antall skjenkesteder fram til langt ut på 2000 – tallet. Siden 1980 har det vært nesten en tredobling - fra 2 439 til 7 391 i 2011, men de siste årene gir inntrykk av en viss utflating. Når det gjelder type bevillinger, ser vi en dreining mot at de langt fleste bevillinger gis med anledning til å servere de sterkere alkoholdrikkene. I 1980 ga i underkant av 25 prosent av bevillingene anledning til å servere brennevin, mens i 2010 gjaldt dette for 85 prosent. Andel bevillinger som bare omfatter de svakere alkoholdrikkene i gruppe 1, har i samme periode sunket fra ca. 22 prosent til i under 1 prosent.

Når det gjelder myndighet til å utstede skjenkebevillinger, er situasjonen tilnærmet lik som med salgsbevillinger. Nesten 90 prosent av kommunene oppga at denne myndigheten er lagt til et politisk organ, fortrinnsvis kommunestyret eller formannskapet, mens de resterende oppga at myndigheten er tillagt forvaltningen, i de fleste tilfeller rådmannen.

Tabell 6

Skjenkebevillinger fordelt på bevillingskombinasjon og fylke, 2011

Fylke	Gruppe 1 høyst 4,7 vol%	Gruppe 2 høyst 22 vol%	Gruppe 3 høyst 60 vol%	Totalt
Østfold	7	52	262	321
Akershus	0	69	402	471
Oslo	0	0	1074	1074
Hedmark	3	35	276	314
Oppland	10	95	348	453
Buskerud	2	39	358	399
Vestfold	3	39	303	345
Telemark	2	33	255	290
Aust-Agder	5	47	139	191
Vest-Agder	0	49	143	192
Rogaland	19	76	378	473
Hordaland	0	177	421	598
Sogn og Fjordane	2	93	185	280
Møre og Romsdal	5	104	283	392
Sør-Trøndelag	1	72	398	471
Nord-Trøndelag	0	14	185	199
Nordland	3	39	463	505
Troms	1	62	188	251
Finnmark	1	23	148	172
Totalt	64	1118	6209	7391

Tabell 6 viser en fylkesmessig oversikt over fordelingen av ulike typer skjenkebevilling. I tabell 5 så vi at andelen skjenkebevillinger som innbefatter brennevin var 85 prosent på landsbasis, mens denne tabellen viser at det er relativt stor variasjon mellom fylkene. Ytterpunktene er Sogn og Fjordane og Oslo, hvor andelen skjenkebevillinger med brennevin var på henholdsvis 66 og 100 prosent i 2011.

3.2 Ulike typer av skjenkebevillinger

Kommunene blir bedt om å oppgi hvorvidt det gis skjenkebevillinger til andre typer steder enn barer, klubber og restauranter. I 2011 oppga 50 kommuner at de hadde skjenkebevillinger til aldershjem, sykehjem eller eldrecenter, 61 kommuner opplyste om at de hadde skjenkebevillinger på ulike typer av transportmidler (eksempelvis båter som arrangerer lokale turer), mens 85 kommuner oppga at de eksempelvis hadde gitt skjenkebevilling til frisørsalong, bowlinghall og lignende.

4. Regulatoriske forhold

Alkoholloven gir kommunene stor frihet til å regulere salg og skjenking av alkohol. Kommunene fastsetter blant annet hvilke tider det kan selges og skjenkes alkohol, og de kan stille ulike vilkår til utøvelsen av bevillingene. I dette kapittelet ser vi nærmere på hvordan kommunene forvalter slike regulatoriske forhold.

4.1 Kommuner uten salgs- og skjenkebevillinger

Kommunene kan la være å åpne for omsetning av alkohol, men siden 2002 har det ikke vært noen «hvite» kommuner i Norge (se tabellvedlegg for årlig utvikling 1980-2011).

Tabell 7

Kommuner uten salgs- eller skjenkesteder 1980-2011

År	Antall kommuner	Uten salgssteder	Uten skjenkesteder	Uten salgs- eller skjenkesteder
1980	454	213	111	91
1985	454	142	71	43
1990	448	53	34	13
1995	435	21	12	2
2000	435	4	9	1
2001	435	2	8	1
2002	434	2	9	0
2003	434	0	7	0
2004	434	0	6	0
2005	434	0	6	0
2006	431	0	4	0
2007	431	0	2	0
2008	430	0	5	0
2009	430	0	3	0
2010	430	0	1	0
2011	430	0	4	0

I 1980 var det 91 kommuner hvor det ikke ble omsatt alkohol. Det utgjorde på den tiden nærmere 20 prosent av landets kommuner. I 1990 var denne andelen sunket til 12 prosent, og som nevnt var det i 2002 ingen kommuner uten salgs- eller skjenkebevilling. Fire kommuner, Aremark, Audnedal, Meland og Siljan, oppga at de i 2011 ikke hadde skjenkebevilling. Det kommer ikke fram av undersøkelsen om det er begrunnet alkoholpolitisk eller om det er fordi ingen har søkt om bevilling.

4.2 Tak på antall salgs- og skjenkebevillinger

Noen kommuner har vedtatt at det ikke skal gis mer enn et bestemt antall bevillinger til salg og/eller skjenking (alkoholoven § 1-7a, tredje ledd). Tabell 10 viser utviklingen fra midten av 90-tallet med hensyn til antall kommuner som opererer med et slikt tak.

Tabell 8

Antall kommuner med tak på salgs- eller skjenkebevillinger 1995 - 2011

	Tak på salgsbevilling	Tak på skjenkebevilling
1995	75	80
1996	68	73
1997	62	63
1998	56	63
1999	59	65
2000	46	61
2001	43	48
2002	37	50
2003	38	50
2004	23	34
2005	26	37
2006	25	33
2007	23	34
2008	20	27
2009	17	27
2010	18	30
2011	21	30

Som vi ser av tabell 8 har det siden midten av 90-tallet, med unntak for enkelte år, vært en gradvis reduksjon av kommuner med tak på antall salgs- og skjenkebevillinger. De siste årene har det vært rundt 20 kommuner med tak på antall salgsbevillinger og rundt 30 kommuner med et tak på antall skjenkebevillinger. Som vist i tabell 9 og 10 i tabellvedlegget dreier dette seg for det meste om mindre kommuner, med unntak av Trondheim, som har tak på antall skjenkebevillinger. Det hører med til bildet at noen kommuner kan ha tak på antall bevillinger innenfor bestemte områder, men ikke et generelt tak for hele kommunen. Vi har imidlertid ikke oversikt over dette.

Tabell 9. Kommuner med tak på antall salgs- og skjenkebevillinger (se tabellvedlegg).

4.3 Salgs- og skjenketider

Ved endringene av alkoholloven i 1997 ble det innført ”normaltider” og ”maksimaltider” for salg og skjenking av alkohol. Dersom en kommune ikke har gjort egne vedtak som går utover normaltiden, skal den gjelde. Kommunen har også mulighet til å differensiere ved å gi bevillinger med ulike salgs- og skjenketider.

	Salg, alkoholgruppe 1 på hverdager	Salg, alkoholgruppe 1 på lørdag og dager før helligdager	Skjenking, alkoholgruppe 1 og 2	Skjenking, alkoholgruppe 3
Normaltid	08.00 - 18.00	08.00 - 15.00	08.00 - 01.00	13.00 - 24.00
Maksimaltid	08.00 - 20.00	08.00 - 18.00	06.00 - 03.00	13.00 - 03.00

Tidligere ble kommunene spurt om hvorvidt de hadde utvidet eller innskrenket salg og skjenking i forhold til normaltiden. Utviklingen har gått i retning av at flere og flere kommuner har en praksis med utvidet salgs- og skjenketid⁵. De siste tre årene har vi spurt hva maksimaltiden var i kommunen ved utgangen av året, altså hvor lenge bevillingshavere hadde anledning til å selge og/eller skjenke alkohol.

Tabell 10 -Kommuner fordelt på salgstid for alkoholgruppe 1, 2011

Salgstid på hverdager		Salgstid på lørdag og dager før helligdager	
Salg til kl:	Antall kommuner	Salg til kl:	Antall kommuner
15:00	1	14:00	1
17:00	3	15:00	27
18:00	22	16:00	9
19:00	3	18:00	362
20:00	373		

Som vi ser av tabellene er det vanlig å ha utvidet salgstid for alkoholgruppe 1. I over 90 prosent av kommunene som oppga salgstiden, kunne alkohol selges til lovens maksimaltid, altså til kl. 20.00 på hverdager og til kl 18.00 på lørdager og dager før helligdager.

Det blir også spurt om den maksimale salgstiden i kommunen gjelder for samtlige bevillinger, eller om salgstiden er differensiert. I 95 prosent av kommunene ble det oppgitt at salgstiden gjaldt for samtlige bevillinger.

⁵ Jmf ”Kommunenes forvaltning av alkoholloven 2009”.

Når det gjelder tidspunktet for når skjenking av alkohol må stenge, skiller en mellom tider for alkoholgruppe 1 og 2 (øl/”rusbrus” og vin) og for alkoholgruppe 3 (brennevin). Noen kommuner velger å ha ulike tider for ukedager og helg, og ble i denne sammenheng bedt om å oppgi maksimal skjenketid for helg.

Tabell 11 - Antall kommuner fordelt på skjenketid, 2011

Skjenking til kl:	Alkoholgruppe 1 og 2, antall kommuner	Alkoholgruppe 3, antall kommuner
00:00	1	37
00:30	0	2
01:00	52	96
01:30	38	29
02:00	205	147
02:30	45	34
03:00	59	51

Som vi ser av tabellen er det langt mindre vanlig at kommunene tar i bruk lovens maksimaltid når det gjelder skjenking av alkohol enn når det gjelder salg. 59 kommuner oppga at de benyttet seg av lovens maksimaltid når det gjelder øl og vin, og 51 når det gjelder brennevin. Det utgjør henholdsvis 15 og 13 prosent av de kommunene vi har opplysninger fra. Rundt halvparten av kommunene som bruker lovens maksimaltid, opererer med differensierte skjenketider, noe som innebærer at ikke alle skjenkesteder kan servere til kl. 03:00.

Om det er et lite antall kommuner som bruker lovens maksimaltid for skjenking, gir de fleste likevel anledning til å skjenke lenger enn lovens normaltid, som er til kl 01.00 for øl og vin og til midnatt for brennevin. 87 prosent av kommunene har utvidet skjenketid for øl og vin og 90 prosent for brennevin. Den vanligste skjenketiden er til 02:00. Dette gjelder halvparten av kommunene for skjenking av øl og vin, og for 37 prosent for skjenking av brennevin. Nesten ingen kommuner har vedtatt at serveringsstedene må avslutte skjenkingen tidligere enn lovens normaltid.

Se tabell 12 i tabellvedlegget for en oversikt over salgs- og skjenketidene i de 30 største bykommunene. Der kommer det fram at samtlige har maksimaltid på salg mens skjenketidene varierer.

4.4 Vilkår knyttet til salgs- og skjenkebevillinger

Alkoholoven § 3-2 og § 4-3 gir kommunene mulighet til å sette vilkår for salgs- og skjenkebevillinger. Det er stor frihet med hensyn til hvilke type vilkår som kan settes. Kravet er at vilkårene må være i samsvar med alminnelige forvaltningsrettslige regler og være begrunnet i alkoholpolitiske hensyn. Det kan både settes generelle vilkår som gjelder alle salgs- og/eller skjenkebevillinger i kommunen og individuelle vilkår for hvert enkelt bevillingsvedtak.

Tabell 13

Antall kommuner som har stilt vilkår for salg og skjenking av alkohol, 1998-2011

	Salg	Skjenking
1998	13	35
1999	18	65
2000	19	82
2001	20	107
2002	15	102
2003	25	134
2004	22	125
2005	19	120
2006	39	111
2007	28	128
2008	28	123
2009	..	127
2010	..	131
2011	..	146

Antall kommuner som har satt vilkår knyttet til salgsbevillinger har ligget lavt og nokså stabilt siden 1998, som er første året vi har opplysninger om dette.

Når det gjelder kommuner som stiller vilkår knyttet til skjenkebevillinger, har det vært en markant økning – fra 35 kommuner i 1998 til 146 i 2011. I årets undersøkelse utgjør det over en tredjedel av de kommunene vi har opplysninger fra. Vilåret som er vanligst å stille, er at det skal være ordensvakter på stedet. I 2011 var det 88 kommuner som oppga dette. 36 kommuner stilte som vilkår at de ansatte skal kurses og 53 kommuner at det skal være en nedre aldersgrense. Vi har imidlertid ikke opplysninger om hvor mange av skjenkebevillingene som har de ulike vilkårene knyttet til seg i de aktuelle kommunene. Det kan dreie seg om alt fra én eller et fåtall til generelt for alle bevillingene i kommunen.

4.5 Avslag på søknader om salgs- og skjenkebevilling

Kommunene kan avslå en søknad om salgs- eller skjenkebevilling med hjemmel i alkoholloven bestemmelser om vandelskrav, eller ut fra skjønnsmessige og alkoholpolitiske hensyn.

Tabell 14

Antall kommuner som har avslått søknader om salgs- og skjenkebevilling, 2001-2011

	Salgsbevilling	Skjenkebevilling
2001	22	73
2002	12	48
2003	12	47
2004	13	62
2005	9	34
2006	9	42
2007	9	53
2008	8	63
2009	8	27
2010	3	40
2011	5	24

Tabell 14 viser at det er få kommuner som avslår søknader om salgsbevilling. For 2011 er det bare 5 kommuner, Oslo, Vinje, Risør, Lyngen og Berlevåg, som rapporterte om slike avslag. De rapporterte om til sammen åtte avslag hvorav 4 var i Oslo. Nedgangen kan ses i sammenheng med en det svakt synkende antall salgssteder generelt. Når den gjelder skjenkebevillinger var det 24 kommuner som avsto til sammen 48 søknader. En del av kommunene har også oppgitt grunnen til avslagene. Den vanligste som er rapportert er at søker ikke oppfylte krav om økonomisk vandel. Alkoholpolitiske hensyn virker derimot ikke å være en sentral begrunnelse for avslag.

5. Kontroll

I alkoholoven § 1-9 gis kommunene myndighet til å kontrollere kommunale salgs- og skjenkebevillinger. Kontrollen reguleres etter forskrift av 8.juni 2005 nr.538 om omsetning av alkoholholdig drikk mv (fra nå: omsetningsforskrift, kapittel 9). Dette kapittelet handler om hvordan kommunene forvalter ulike forhold ved disse bestemmelsene.

5.1 Gjennomføring av kontrollen

Til å gjennomføre kontrollen med salgs- og skjenkebevillingene, kan kommunene bruke egne ansatte eller engasjere private selskap til å gjøre oppgaven.

Tabell 15

Gjennomføringen av salgs- og skjenkekontrollen 1995 - 2011

	Salg		Skjenking	
	Egne kontrollører	Privat selskap/vaktselskap	Egne kontrollører	Privat selskap/vaktselskap
1995	118	150	115	152
1996	114	187	111	185
1997	112	195	112	193
1998	84	208	85	202
1999	100	215	100	211
2000	73	239	73	241
2001	77	242	77	243
2002	63	253	63	253
2003	65	257	64	257
2004	62	272	61	274
2005	61	269	59	270
2006	66	280	63	282
2007	63	280	62	284
2008	77	295	75	296
2009	64	304	63	299
2010	50	297	48	294
2011	52	320	51	315

De fleste kommuner engasjerer et privat selskap til å utføre kontrollen med salgs- og skjenkebevillingene og i 2011 dreide det seg om tre av fire kommuner. Blant kommuner som har egne kontrollører, finner vi flere av de største byene, som Oslo, Bergen og Trondheim. En del ordner også kontrollen på andre måter, for eksempel gjennomfører brannvesenet i Sør-Rogaland kontrollen for en del kommuner i den regionen.

Det er også blitt mer vanlig at kommuner samarbeider om kontrollen. De kan samarbeide om å engasjere et vaktselskap, eller de kan bruke egne kontrollører som opererer i alle de aktuelle kommunene. I 2011 oppga 117 kommuner at de samarbeidet med andre om kontrollvirksomheten.

5.2 Antall kontroller

Alkoholloven pålegger kommunene at de hvert år skal kontrollere alle bevillinger minst én gang, samt at det totalt sett skal utføres minimum tre ganger så mange kontroller som det er salgs- og skjenkebevillinger. Kommunene har de siste årene blitt spurt om hvor mange salgs- og skjenkekontroller de har utført, men opplysningene vi har mottatt har etterlatt såpass mye tvil at vi ikke kan gi en totaloversikt over kommunene⁶. Dette er også situasjonen i årets undersøkelse, men tvilen rundt de rapporterte data gjelder først og fremst mindre kommuner og det er mulig å gi en oversikt over de største kommunene.

Tabell 16

Antall kontroller og bevillinger i de 10 største bykommunene i 2011*

Kommune	Antall kontroller	Antall salgs- og skjenkebevillinger
Oslo	6700	1454
Bergen	1821	499
Trondheim	1142	246
Stavanger	814	251
Kristiansand	464	146
Tromsø	423	133
Sandnes	306	82
Drammen	399	113
Sarpsborg	209	82
Skien	292	92
Totalt	12570	3098

* Det mangler opplysninger om antall kontroller fra Fredrikstad. Skien er derfor med istedenfor.

Tabellen viser at det totalt sett ble utført mer enn fire ganger så mange kontroller som det er bevillinger i de 10 største bykommunene. Samtlige kommuner bortsett fra Sarpsborg, som gjennomførte 85 prosent av det antall loven pålegger, utførte mer enn det pålagte antall kontroller. Oslo gjennomførte flest, både i antall og i forhold til antall bevillinger ved at det i 2011 ble utført 4,6 ganger så mange kontroller som det er bevillinger. I tabell 16 i tabellvedlegget er listen utvidet til de 30 største byene. Den viser at alle, med unntak av fem kommuner, oppfylt lovens krav om antall kontroller. Ingen av de fem lå mye under kravet. Tønsberg hadde flest, med elleve ganger så mange kontroller som bevillinger.

Det er viktig å understreke at disse tabellene bare sier noe om hvorvidt det gjennomføres tilstrekkelig antall kontroller ut fra lovens krav. De gir noen kvantitative opplysninger, men sier ingenting om kvaliteten på de kontrollene som gjennomføres, om kontrollørene har fått nødvendig opplæring, om de er ute på egnede tidspunkt, om de er én eller flere som går sammen osv.

⁶ Jf rapporten, "Kommunenes forvaltning av alkoholloven 2009" – www.sirus.no

5.3 Avdekkede overtredelser

Kontroll av salgs- og skjenkebevillinger skal omfatte alle alkoholovens bestemmelser, tilhørende forskrifter og eventuelle vilkår i bevillingsvedtaket. Kommunene blir i undersøkelsen bedt om å oppgi hvor mange overtredelser som ble rapportert i løpet av året.

Tabell 17

Avdekkede overtredelser knyttet til salgs- og skjenkebevillinger 2006 – 2011

	Salg	Skjenking
2006	190 (55 kommuner)	649 (125 kommuner)
2007	183 (54 kommuner)	608 (145 kommuner)
2008	165 (60 kommuner)	890 (151 kommuner)
2009	188 (67 kommuner)	1018 (148 kommuner)
2010	225 (70 kommuner)	1069 (134 kommuner)
2011	445 (96 kommuner)	1208 (155 kommuner)

Antall avdekkede overtredelser knyttet til salgsbevillinger har vært relativt stabilt siden 2006, men gjør et hopp i 2011 hvor 96 kommuner rapporterer om til sammen 445 tilfeller. Mangler ved internkontrollen på salgsstedet står imidlertid for halvparten av disse og kan forklare mye av den kraftige økningen totalt sett. Kontrollen avdekket ellers 18 tilfeller av salg til mindreårige, ni tilfeller av salg utover tillatt salgstid og syv tilfeller av salg til påvirket person, noe som er omtrent det samme som kommunene rapporterte i 2010. Det ble videre avdekket 81 tilfeller av brudd på reglene som om plasseringen av alkoholholdig drikk og 23 tilfeller av brudd på reklamebestemmelsene. De resterende tilfellene (83) er kategorisert under "annen type".

Tabell 18. Antall og type overtredelser, salgsbevillinger, fordelt på kommune i 2011 (se tabellvedlegg).

155 kommuner oppga at det var avdekket til sammen 1208 overtredelser knyttet til skjenkebevillinger. 17 av disse var skjenking til mindreårig, 248 skjenking til åpenbart påvirket kunde, 40 skjenking utover tillatt skjenketid, 80 tilfeller dreide seg om brudd på reklamebestemmelsene, 189 var mangler av alkoholfri drikkealternativer, 329 var mangler ved internkontrollen, mens de resterende 265 ble av kommunene plassert i kategorien "annen type overtredelse".

Tabell 19. Antall og type overtredelser, skjenkebevillinger, fordelt på kommune i 2011 (se tabellvedlegg).

Samlet sett har kommunene rapportert om en økning i antall overtredelser de siste seks årene. Undersøkelsen gir ingen svar på hvorfor antallet har økt, men det har i flere år vært kampanjer i regi av Helsedirektoratet rettet mot kontrollvirksomheten i kommunene. Dette kan ha ført til at det gjennomføres flere og mer målrettede kontroller, med flere avdekkede overtredelser som resultat.

Vi vet ikke noe om hvor overtredelsene er avdekket, og dermed heller ikke noe om hvorvidt de er sentrert rundt enkelte bevillinger eller om de er spredt jevnt utover på bevillingene i den enkelte kommune. Det er grunn til å tro at det har innvirkning på temaet i det neste kapittelet, som dreier seg om inndragninger av bevillinger, om det er sånn at de rapporterte overtredelsene er knyttet til noen få steder, eller om det er mange steder som hver har et fåtall rapporterte overtredelser.

5.4 Inndragninger

Kommunene har adgang til å inndra en salgs- eller skjenkebevilling dersom salg eller skjenking ikke har skjedd i samsvar med alkoholloven eller andre bestemmelser som har sammenheng med alkohollovens formål (alkoholloven § 1-8). Selv om alkoholloven sier at kommunene *kan* inndra bevilling som sanksjon på overtredelser, gis det ingen klare retningslinjer for hva som skal til. Loven hentyder imidlertid at overtredelsens alvorlighetsgrad skal spille inn, og at overtredelser som skjenking til åpenbart påvirket person og til mindreårige må regnes som alvorlige. Det er videre opp til kommunen å vurdere lengden på eventuelle inndragninger.

Tabell 20 - Antall kommuner som har inndratt salgs- og skjenkebevillinger og antall inndragninger, 2001-2011

	<u>Salgsbevilling</u>		<u>Skjenkebevilling</u>	
	Antall kommuner	Antall Inndragninger	Antall kommuner	Antall inndragninger
2001	5	6	27	63
2002	8	18	63	93
2003	8	13	41	77
2004	4	15	44	110
2005	8	21	58	94
2006	19	22	59	128
2007	20	35	63	153
2008	13	30	53	120
2009	10	13	43	96
2010	15	20	41	110
2011*	9	19	42	101

*På grunn av et nytt spørsmål i spørreskjema er ikke 2011 direkte sammenlignbar med tidligere år.

For 2011 la vi inn et spørsmål som gjør sammenligningen med tidligere år vanskelig. Usikkerheten kommer av at vi for 2011 har et eget spørsmål om antall inndragninger og om antall årsaker til inndragning. Antall årsaker er i flere tilfeller høyere enn oppgitt antall inndragninger og grunnen er trolig at en inndragning kommer som følge av flere overtredelser. En kommune oppga for eksempel at de hadde inndratt én bevilling, men hadde ført opp to typer årsak, mens tidligere praksis har vært å oppgi hvor mange bevillinger som ble inndratt under ulike årsaker, som så er summert for å komme fram til totalen. Den aktuelle kommune ville da blitt notert for to inndragninger. Konsekvensen er at tallene for tidligere år kan være for høye og dette gjør sammenligningen med årets tall usikker.

Som nevnt sier alkoholloven at salg og skjenking til mindreårige og til åpenbart påvirkede personer bør regnes som alvorlige overtredelser. Opplysningene fra kommunene viser at slike overtredelser ofte er grunn til inndragelser. Den viktigste årsaken til inndragning av **salgsbevilling** er at det er avdekket salg til mindreårige. Det er oppgitt som grunn i 11 av de til sammen 19 inndragningene. Den viktigste årsaken til inndragning av **skjenkebevilling** er skjenking til åpenbart påvirket person, som er oppgitt i halvparten av de til sammen 101 tilfellene. Skjenking til mindreårige var oppgitt som årsak i 12 inndragninger.

Det er problematisk å måle antall inndragninger opp mot overtredelser for et bestemt år. Grunnen til det er at det kan ta lang tid, i enkelte tilfeller flere år, fra overtredelser avdekkes til en eventuell inndragning vedtas og iverksettes.

Det er grunn til å tro at inndragning blir vurdert å være en for streng reaksjon for mange av de overtredelsene som avdekkes. At det er relativt mange avdekkede overtredelser sammenlignet med hvor mange inndragninger som foretas, underbygger en slik antagelse. En stor andel av overtredelsene er også av mindre alvorlig art (jf. kapittel 5.3). Denne undersøkelsen gir imidlertid få svar på hva som skjer når overtredelser avdekkes og eventuelle inndragninger skal vurderes, og hvordan slike prosesser utspiller seg i kommunene. Noen kommuner har innført et såkalt prikkbelastningssystem, hvor bevillingshaver blir tildelt prikker ved overtredelser, og hvor et visst antall prikker fører til inndragning. I 2006 var det seks kommuner som oppga at de hadde et slikt system, i 2007 var det 16, mens de siste årene har det ligget rundt 25.

Kommunene blir også spurt om de gir advarsler om inndragning, noe som viser seg å være ganske utbredt. 68 kommuner oppga at de hadde gitt 136 advarsler om inndragning av **skjenkebevilling**, mens 21 kommuner oppga at de hadde gitt 32 advarsler om inndragning av **salgsbevilling**.

6. Kommunale handlingsplaner

Som tidligere nevnt gir alkoholloven kommunene stort spillerom til å føre en alkoholpolitikk tilpasset lokale forhold. Fordi handlingsrommet er stort, er det også et krav at alle kommuner skal ha en alkoholpolitisk handlingsplan (§ 1-7d). Loven gir ingen direkte anvisninger om hva planen skal inneholde, men i merknadene til loven står det at den bør angi hva som er målet med kommunens alkoholpolitikk og hvilke virkemidler som vil tas i bruk for å oppnå dette. Videre sies det at planen bør konkretisere hvilke tiltak det vil satses på for å oppnå den nasjonale målsettingen om å redusere alkoholforbruket. I veilederen fra Helsedirektoratet anbefales det at den alkoholpolitiske handlingsplanen utarbeides som en del av en helhetlig rusmiddelpolitisk handlingsplan. Kommunen er imidlertid ikke pålagt å utarbeide det sistnevnte

For 2011 oppga 223 kommuner at de hadde en alkoholpolitisk handlingsplan og 292 kommuner oppga at de hadde rusmiddelpolitisk handlingsplan. Summen av disse tallene overstiger antall kommuner som finnes, noe som kommer av at 152 kommuner har begge typer planer. 55 kommuner oppga at handlingsplanen var interkommunal, altså at de samarbeidet med andre kommuner. 36 kommuner oppga at de verken hadde alkoholpolitisk eller rusmiddelpolitisk handlingsplan i 2011.

7. Oppsummering

Gjennom alkoholloven har kommunene stor frihet til å forme sin egen alkoholpolitikk. Rapporten gir et bilde av hvordan kommunene forvaltet denne oppgaven i 2011, samt at det gjøres rede for enkelte utviklingstrekk over tid.

Den fysiske tilgangen til alkohol har økt de siste tiårene. Tre utviklingstrekk kan illustrere dette. For det første kan en nå få kjøpt alkohol i alle landets kommuner mens det for 30 år siden var over 200 kommuner uten salgssted for alkohol. For det andre har antall vinmonopolutsalg økt kraftig. De siste 10 årene er antallet nesten fordoblet, og 87 prosent av befolkningen bor nå i en kommune med polutsalg. For det tredje er antall skjenkesteder tredoblet i løpet av de siste 30 årene, og mens det i 1980 var nærmere 100 kommuner uten skjenkested, var antallet i 2011 redusert til fire.

Kommunene har et stort handlingsrom i å regulerer bevillingspraksis, blant annet gjennom å fastsette salgs- og skjenketider. Over tid har det vært en utvikling hvor kommunene har tillatt salg og skjenking utover lovens normaltid. For salgsbevillinger har over 90 prosent av kommunene en salgstid som tilsvarer lovens maksimaltid, altså til kl. 20.00 på hverdager og til kl. 18.00 på lørdager. Bildet er annerledes når det kommer til skjenkebevillinger. Lovens maksimaltid er her til kl. 03.00 for alle alkoholdrikker hele uken. 13 prosent av kommunene tillater skjenking av øl og vin og ni prosent skjenking av brennevin til kl. 03.00. Den vanligste skjenketiden er til kl. 02.00 både for øl, vin og brennevin.

Mer enn tre av fire kommuner engasjerer nå private selskap til å utføre kontroll med bevillingene. Det er en utvikling som har pågått over tid. Data tyder på at de største kommunene stort sett oppfyller lovens krav om antall kontroller. Kontrollen ser ut til å avdekke stadig flere overtredelser og i 2011 var det særlig overtredelser knyttet til salgsbevillinger som økte. På grunn av usikkerhet knyttet til undersøkelsen er det imidlertid vanskelig å si om antall inndragelser har økt sammenlignet med tidligere år.

